

учеб. для вузов. – М., 2000. – 680 с.

7. Гавло В. К. Следственная ситуация / В. К. Гавло // Следственная ситуация : сб. науч. ст. – М. : Все-союз. ин-т по изучению причин и разработке мер по предупреждению преступности, 1984. – С. 38–41.

8. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / [за ред. В. Ю. Шепітька]. – Х. : Право, 1998. – 376 с.

9. Бурнашев Н. А. Следственные ситуации в методике расследования преступлений / Н. А. Бурнашев // Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1987. – С. 16–22.

10. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. В. Великанов. – Х., 2002. – 22 с.

Надійшла до редколегії 05.07.2010

УДК [343.98:343.85](477)

Б. А. БУРБЕЛО,

*викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

Проаналізовано поняття «боротьба зі злочинністю», «попередження злочинності», «профілактика злочинів», «запобігання злочинам», «припинення злочинів». Надано визначення причин та умов, які сприяють вчиненню конкретних злочинів, та їх класифікацію. Аргументовано включення питань профілактичної діяльності слідчого до методик розслідування злочинів як окремого їх структурного елемента.

БУРБЕЛО Б. А. ПОНЯТИЕ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

Проанализированы понятия «борьба с преступностью», «предупреждение преступности», «профилактика преступлений», «предотвращения преступлений», «прекращение преступлений». Даны определения причин и условий, которые способствуют совершению конкретных преступлений, и их классификация. Аргументировано включение вопросов профилактической деятельности следователя в методики расследования преступлений как отдельного их структурного элемента.

BURBELO B. THE NOTION OF INVESTIGATOR'S PREVENTIVE ACTIVITY AND ITS MEANING

The notions «fighting against crimes», «crime prevention», «crime avoidance», «crime stopping» are analyzed. Reasons and conditions which favour committing some crimes are defined. Including problems of investigator's preventive activity into methodologies of crime investigation as an element of these methodologies' structural element is argued.

Слідчий у процесі проведення досудового розслідування злочинів, окрім встановлення і доказування обставин їх учинення та винних осіб, повинен виконувати інші важливі функції, зокрема пов'язані з попередженням злочинів у майбутньому. Цей аспект слід усвідомлювати при вивченні методик розслідування злочинів окремих видів, оскільки він накладає суттєвий відбиток на структуру діяльності слідчого (характер вирішуваних завдань) і, відповідно, на структуру криміналістичних методик.

Варто зазначити, що в теорії наук кримінально-правового циклу, а також у публіцистичній літературі використовуються декілька понять, які характеризують діяльність правоохорон-

них органів, у тому числі й слідчі підрозділи: боротьба зі злочинністю; попередження злочинності; профілактика злочинів; запобігання злочинам; припинення злочинної діяльності. Останнім часом у періодиці використовуються поняття «протидія злочинності», «війна злочинності», «ліквідація» стосовно злочинності взагалі й діяльності окремих злочинних груп. У зв'язку з цим слід зауважити, що в науковому обігу повинні використовуватися не яскраві вирази, а тільки ті терміни, які мають конкретне смислове навантаження, не суперечать один одному і тлумачаться однозначно. У зв'язку з цим, перш за все, потрібно визначити зміст понять, а також зв'язки між ними.

Боротьба зі злочинністю є найбільш загальним поняттям із наведеного ряду. Воно характеризує діяльність не лише правоохоронних органів, а всіх державних і недержавних структур суспільства. Боротьбу зі злочинністю людство веде у трьох стратегічних напрямках:

1) шляхом соціально-економічного й культурного прогресу;

2) шляхом викриття і покарання злочинців;

3) шляхом цілеспрямованого усунення із життя суспільства криміногенних факторів, запобігаючи злочинам, що готуються, і припиняючи вже розпочаті злочинні посягання [1, с. 138–139].

Попередження злочинності – це система заходів, що характеризують третій напрямок боротьби зі злочинністю, яка впроваджується суспільством через усунення причин учинення злочинів і сприятливих для цього умов, а також шляхом запобігання і припинення конкретних злочинів. Л. А. Маріупольський і Г. Р. Гольст виділили у кримінально-процесуальній науці попередження злочинів як самостійну функцію слідчого. Вони довели, що «зводять роль слідчого до одного лише завдання об'єктивного розслідування справи – значить обмежувати діяльність слідчого, обмежувати її в різносторонності і живому змісті, які притаманні діяльності слідчого як активного учасника кримінального процесу» [2, с. 114].

Профілактика злочинів – це частина попереджувальної діяльності з усунення, чи ослаблення факторів, що породжують учинення злочинів серед певних соціальних груп або з боку конкретних осіб.

Профілактична діяльність здійснюється шляхом виявлення й усунення причин конкретних злочинів, які можуть бути вчинені. Вона здійснюється у зв'язку з уже виявленими особами чи їх групами, схильними до протиправної поведінки (неповнолітніми, безробітними, звільненими з місць позбавлення волі), але до її початку. Профілактична діяльність має більш-менш вузькі територіальні межі (місто, район, мікрорайон, дільниця) і виконується слідчими, оперативними працівниками органів внутрішніх справ, дільничними інспекторами.

Запобігання злочинам являє собою систему дій правоохоронних органів, спрямованих на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи на стадіях виявлення наміру або готування до злочину.

Запобігання здійснюється на підставі результатів оперативно-розшукової діяльності

чи досудового розслідування вже вчинених злочинів. В останньому випадку запобігання застосовується щодо нових злочинів з боку особи, відносно якої вже порушено кримінальну справу.

Запобігання злочину найчастіше пов'язується з певним виховним впливом на особу або її затриманням до початку злочинної діяльності, коли в її попередніх діях є ознаки злочину. Під час досудового слідства таким заходом є обрання запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою.

Припинення злочинів полягає у діях, спрямованих на припинення вже розпочатої злочинної діяльності й запобігання злочинному результату. Припинення злочинів пов'язується із затриманням підозрюваного на місці вчинення злочину, але до настання злочинного результату. На відміну від профілактики й запобігання злочинів, припинення не виключає кримінальної відповідальності за замах на злочин.

Стосовно досудового розслідування у конкретній кримінальній справі адекватним є поняття саме профілактичної діяльності, бо об'єктом розслідування є конкретний злочин, учинений певною особою, конкретна соціальна група – оточення обвинуваченого.

Відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства орган дізнання, слідчий (а також прокурор і суд) у процесі провадження за кримінальною справою «зобов'язані виявити причини й умови, які сприяли вчиненню злочину» (ст. 23 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України). Встановивши їх, вищевказані органи вносять у відповідний державний орган, у громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів щодо усунення виявлених причин і умов злочину (ст. 23-1 КПК України) [3].

Як свідчить аналіз документації, подання у кримінальних справах, складені слідчими згідно з вимогами ст. 23-1 КПК України, мають багато типових недоліків і помилок. Одним із найбільш суттєвих недоліків є те, що в багатьох випадках практичні працівники причину конкретного злочину ототожнюють з умовами, що сприяли його скоєнню. Нерідко слідчі взагалі не обтяжують себе виявленням підґрунтя злочинів, обмежуючись викладенням обставин його вчинення, пропозицією обговорити в трудовому колективі поведінку обвинуваченого. Очевидно, це обумовлено тим,

що у вітчизняній кримінології та інших науках кримінально-правового циклу до останнього часу ці питання викладалися нечітко, що негативно позначалося на підготовці працівників правоохоронних органів. Не останню роль у цьому, мабуть, відіграє й застаріла редакція ст. 23 КПК України. Дана обставина вимагає навести деякі міркування щодо понять причини конкретного злочину й умов, що сприяли його вчиненню.

Свідченням підвищення уваги до профілактичної функції слідчого і до результатів її здійснення є те, що вона є критерієм роботи слідчого за визначений період і підлягає обліку, так само як і виконання вимоги швидкого й повного розкриття кожного злочину, притягнення до передбаченої законом відповідальності всіх винних, відшкодування заподіяної злочином шкоди, виконання вимог законності при провадженні слідства. Усе це повинно фіксуватися у спеціальному розділі звітності про слідчу роботу.

Сучасна правова наука надає визначення причин та умов, які сприяють вчиненню конкретних злочинів і їх класифікацію. Однак ще не склалася єдина думка про класифікацію обставин, охоплюваних поняттями «причини та умови», які сприяють вчиненню злочину певною особою.

Одні автори вважають, що причина злочину складається із сукупності наступних взаємозалежних обставин:

- антигромадські погляди особи, яка скоїла злочин;
- зовнішні обставини, що сформували ці погляди;
- життєві ситуації, які у взаємодії з позицією особи викликали злочинні дії [4, с. 12–15].

Інші вчені розглядають причини злочину як сукупність таких обставин:

- вольовий акт – рішучість особи скоїти певні дії або бездіяльність, які є найближчою причиною злочинної поведінки людини;
- обставини, якими обумовлений злочин;
- характер взаємодії особливостей особи і життєвої ситуації, у якій вона знаходилася перед скоєнням злочину, наявність у неї мети, мотивів, намірів, зумовлених її інтересами, звичками, антигромадською спрямованістю (установкою) особи;
- попереднє несприятливе формування особи [5, с. 115–116].

За змістом причини злочинів можуть бути кваліфіковані таким чином:

- 1) соціально-економічні;
- 2) соціально-психологічні;
- 3) організаційно-управлінські;
- 4) ідеологічні.

Деякі з них об'єктивні та не залежать від волі й свідомості людей (впливу природи), а інші суб'єктивні і прямо залежать від волі і свідомості особи. Причини злочинів мають характер обставин, зовнішніх стосовно особи, яка скоїла злочин, а також внутрішніх. Під причинами більшості злочинів розуміють обставини, які сприяють формуванню у свідомості людини антигромадських поглядів, навичок, звичок та перетворення їх на намір щодо скоєння злочину. Характеризуючи причини злочину, потрібно виходити з того, що вони негативно позначаються на формуванні особи правопорушника, проявляються ще до вчинення злочину, а тому саме ці причини не завжди пов'язані з характером того злочину, який може бути скоєний особою у перспективі.

Профілактична робота не буде достатньо забезпечена фактичними підставами, якщо не буде встановлена найближча причина вчинення злочину (скажімо, певна спрямованість особи), але в цьому випадку потрібно глибше знання – виявлення у визначеному обсязі, досяжному в рамках досудового розслідування і судового розгляду, причин – найважливіших обставин, за яких склалася така антигромадська спрямованість.

Отже, **причини конкретного злочину** – це ті активні фактори, які викликають у певної особи інтереси, мотиви для його вчинення. В основі злочинної мотивації як суб'єктивного психофізіологічного процесу лежать певні людські вади: корисливість, правовий нігілізм, егоїзм, кар'єризм, запальність, жорстокість тощо. Саме вони в певній життєвій ситуації дають імпульс злочинної поведінки, запускають її механізм. Це повністю суб'єктивна сфера, пов'язана з особливостями формування особистості конкретної людини.

Формування особистості злочинця – складний процес, який ще недостатньо вивчений у кримінології і викликає дискусій. Можна лише впевнено стверджувати, що в ньому переплітаються і взаємодіють біологічне та соціальне. Структура будь-якої особистості, в тому числі й злочинця, формується поступово в процесі взаємодії між зовнішнім середовищем і психічною організацією індивіда. Тому встановлення причин конкретного злочину полягає у вивченні особи обвинуваченого,

визначенні її негативних рис, які в конкретній життєвій ситуації призвели до вчинення нею злочину. Зібрані відомості про особу обвинуваченого повинні знайти відображення у матеріалах кримінальної справи, оскільки вони враховуються судом під час визначення виду й міри покарання.

Умови конкретного злочину, що сприяли його вчиненню, – це фактори навколишньої обстановки, які певним чином стимулювали в суб'єкта прояв злочинної поведінки. У кримінології умови поділяються на суб'єктивні й об'єктивні.

Суб'єктивні умови – це негативні психологічні й моральні якості людей з оточення злочинця, які обумовлюють конкретні акти їх поведінки. Негативні якості людей позначаються на їх орієнтації, поведінці, суспільній діяльності й створюють сприятливу атмосферу для виникнення злочинного задуму і досягнення злочинцем поставленої ним мети. Такими суб'єктивними умовами можуть бути, наприклад, прагнення певних людей до швидкого збагачення (стають жертвами шахраїв), вихвалення своїм достатком серед людей, схильних до правопорушень (стають жертвами крадіжок, грабежу, розбою, вбивства), легковажні манери поведінки жінок (стають жертвами зґвалтування) тощо. Сюди ж можна віднести також пияцтво, наркотизм, проституцію та інші види ненормативної поведінки, які в певних ситуаціях можуть підштовхнути злочинця до вчинення протиправних дій.

До суб'єктивних умов, які сприяють злочинності, належать і недоліки в роботі органів державного управління й місцевого самоврядування, контролюючих і правоохоронних органів, органів юстиції та закладів, що видають виконанням кримінальних покарань. Виявлятися це може, наприклад, у відсутності освітлення на певних вулицях міста, неналежне їх патрулювання міліцією, відсутність дорожніх знаків, відсутність контролю за дотриманням правил зберігання матеріальних цінностей і грошових коштів тощо. Ці недоліки пов'язані з неналежним виконанням своїх службових обов'язків конкретними особами, в основі чого лежать все ті ж негативні суб'єктивні риси людей.

Встановлення суб'єктивних умов конкретного злочину під час його розслідування пов'язано з вивченням конкретної життєвої криміногенної ситуації. По-перше, під кутом зору виявлення сприятливих для вчинення

злочину умов вивчається матеріальна обстановка (огляд місця події). По-друге, крім злочинця, вивчається поведінка інших учасників події злочину: потерпілих, свідків-очевидців. По-третє, в окремих випадках вивченню підлягають представники найближчого оточення злочинця, які тим чи іншим чином мали змогу підштовхнути його до злочину (члени сім'ї, сусіди, колеги по роботі, друзі).

Об'єктивними умовами злочинів прийнято вважати соціальні суперечності, які безпосередньо не залежать від свідомості й волі конкретних осіб. Це умови, історично успадковані від минулих епох, що підтримують стан соціальної напруженості в суспільстві й сприяють злочинності (екологія, стан економіки, соціальні відносини, тіньові сторони урбанізації й технічного прогресу). Встановлення таких умов потребує проведення певної аналітичної роботи на основі узагальнення значної кількості кримінальних справ певної категорії, а усунення – кардинальних економічних, політичних та соціальних заходів.

Наведені положення свідчать про те, що криміногенні обставини (причини й умови) слід віднести до предмета доказування в кожній кримінальній справі. Тому профілактика злочинів є одним із найважливіших напрямків діяльності органу дізнання, слідчого, прокурора [6, с. 3].

Серед криміналістів існує точка зору, що в окремі криміналістичні методики недоцільно включати розділ про профілактичну роботу слідчого [7, с. 338]. Така позиція є досить поширеною. Про це свідчить і той факт, що не в усіх підручниках і навчальних посібниках з криміналістики ця проблема взагалі досліджується. Іноді навіть у межах одного видання питання встановлення причин і умов злочинів та профілактичної роботи слідчого в окремих методиках розслідування розглядаються як їх самостійний структурний елемент, а в інших методиках вони відсутні [8, с. 320]. Така непослідовність у визначенні структури методик розслідування не тільки свідчить про розбіжності в поглядах окремих авторів, але й є показником існування важливої невирішеної теоретичної проблеми, яка має і велике практичне значення.

Положення про те, що робота слідчого щодо встановлення причин та умов злочину повинна починатися з моменту прийняття справи до провадження і здійснюватися протягом усього процесу розслідування паралельно

із встановленням інших обставин, стало вже аксіомою. Тому вирішення цього тактичного завдання досудового розслідування відбивається у змісті багатьох слідчих дій. Зважаючи на важливість і масштабність даного завдання в структурі процесу розслідування злочинів, А. В. Дулов засобом її вирішення цілком обґрунтовано вважає не окремі розрізнені слідчі дії, а тактичну операцію з умовною назвою «профілактика» [9, с. 145–146].

Беручи до уваги наведену аргументацію, цілком логічним, на наш погляд, є включення питань профілактичної діяльності слідчого в методики розслідування злочинів як окремого їх структурного елементу. По-перше, цим акцентується попереджувальна діяльність під час розслідування у кримінальній справі як важливий напрямок роботи слідчого. По-друге, вивчення питань профілактики злочинів у курсі криміналістики (методики розслідування) дозволяє інтегрувати знання криміналістики і кримінології у процесі підготовки кадрів для правоохоронних органів. Криміналістична методика, базуючись на теоретичних положеннях кримінології, повинна інтерпретувати ці положення при розслідуванні злочинів окремих видів і надавати відповідні практичні рекомендації. У зв'язку з цим слід зауважити, що методики розслідування злочинів окремих видів є каналами впровадження у слідчу практику теоретичних положень не тільки кримінології, але й наук кримінального права та кримінального процесу.

Варто зазначити, що дослідження питань встановлення причин злочинів та умов, які сприяють їх учиненню, в окремих методиках розслідування не є повторенням відповідних положень кримінологічної науки. Вважаємо, що профілактична діяльність під час розслідування злочинів є проблемою комплексною й повинна досліджуватись кримінологією, криміналістикою та наукою кримінального процесу, оскільки кожна з цих наук має свій аспект у даній проблемі. Кримінологія вивчає профілактичну діяльність слідчого з найбільш узагальнених філософсько-соціологічних позицій, її положення є вихідними для інших наук. У цьому аспекті певне значення мають положення й науки кримінального права стосовно мотиву злочину як елементу його складу. Криміналістика має досліджувати в межах окремої методики розслідування, перш за все, практичний аспект встановлення причин та умов конкретного злочину: підготовку і проведення слідчих дій на різних етапах розслідування, вжиття заходів щодо усунення виявлених криміногенних факторів. У науці кримінального процесу основну увагу, на наш погляд, слід звертати на виникнення певних процесуальних відносин у зв'язку з виявленням причин та умов злочину і вжиттям заходів щодо їх ліквідації. Звичайно, таке розмежування має досить умовний характер через взаємозв'язок і взаємопроникнення наук кримінально-правового циклу.

Література

1. Зелинский А. Ф. Криминология (курс лекций) / А. Ф. Зелинский. – Х. : Прапор, 1996. – 260 с.
2. Коврига З. Ф. Роль представлений органов милиции в предупреждении преступлений / З. Ф. Коврига // Изучение и предупреждение преступности. – 1966. – Вып. 2. – С. 164–170.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [за ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка]. – К. : Форум, 2003. – 942 с.
4. Предупреждение преступлений и судебная экспертиза / [А. Р. Шляхов, И. Л. Петрухин, Б. М. Комаринец и др.]. – М. : Юрид. лит., 1968. – 191 с.
5. Якубович Н. А. Теоретические основы предварительного следствия : учеб. пособие / Н. А. Якубович. – М. : ВШ МВД СССР, 1971. – 142 с.
6. Зеленецкий В. С. Предупреждение преступлений следователем / В. С. Зеленецкий. – Х., – 1975. – 172 с.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.
8. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / [за ред. В. Ю. Шепітька]. – Х. : Право, 1998. – 376 с.
9. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во Минск. гос. ун-та, 1985. – 168 с.

Надійшла до редколегії 26.07.2010